

Week 17 - Amsterdamsche Schouwburg Keizersgracht 384

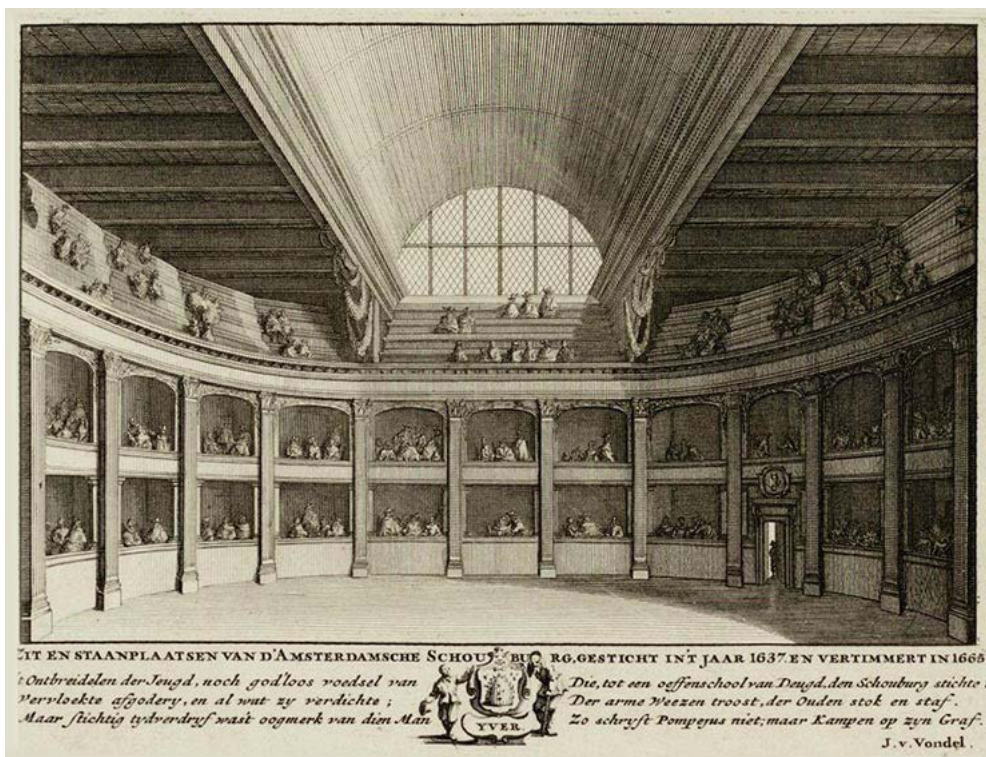
Dr. Samuel Coster was op betrekkelijk late leeftijd in Leiden letteren en medicijnen gaan studeren en werd in 1613 aangesteld als dokter in het Sint Pietersgasthuis. Coster was ook lid van rederijderskamer De Eglantier en schreef een aantal kluchten, tragikomedies en treurspelen en was in zijn tijd zeker zo gezien en gevierd als Gerbrand Adriaensz. Bredero. De rederijderskamer had als motto *'In Liefde Bloeyende'* maar was in feite een losbandige en onmatige bende. In hun poging de teugels aan te trekken delfden Coster en Bredero het onderspit en besloten in 1617 de kamer vaarwel te zeggen en een eigen academie op te richten: *de Neder-Duytsche Academie*. Het werd niet opnieuw een rederijderskamer genoemd omdat Coster en Bredero in navolging van wat er in Italië gaande was ook de wetenschappen wilden populariseren: wetenschap in je moers taal, noem het maar een 'volksuniversiteit'. Coster wilde als

volgend nieuwtje een speciaal voor toneelvoorstellingen bedoelde toneelschuur. En dat in een tijd dat de rederijderskamers het met zoiets als de bovenverdieping van de vleeshal moesten doen. De financiering regelde Coster met de regenten van het Burgerweeshuis en het Oude Manhuis ook wel de Godshuizen genoemd. In ruil daarvoor kregen die een percentage van de recette, wat neerkwam op 1/3 deel van de netto-opbrengst. Dat was niet mis: de eerst vier jaren werd in totaal ruim f 4000,- afgedragen. Op 21 juli 1617 vond de overdracht plaats van een groot inpandig erf aan

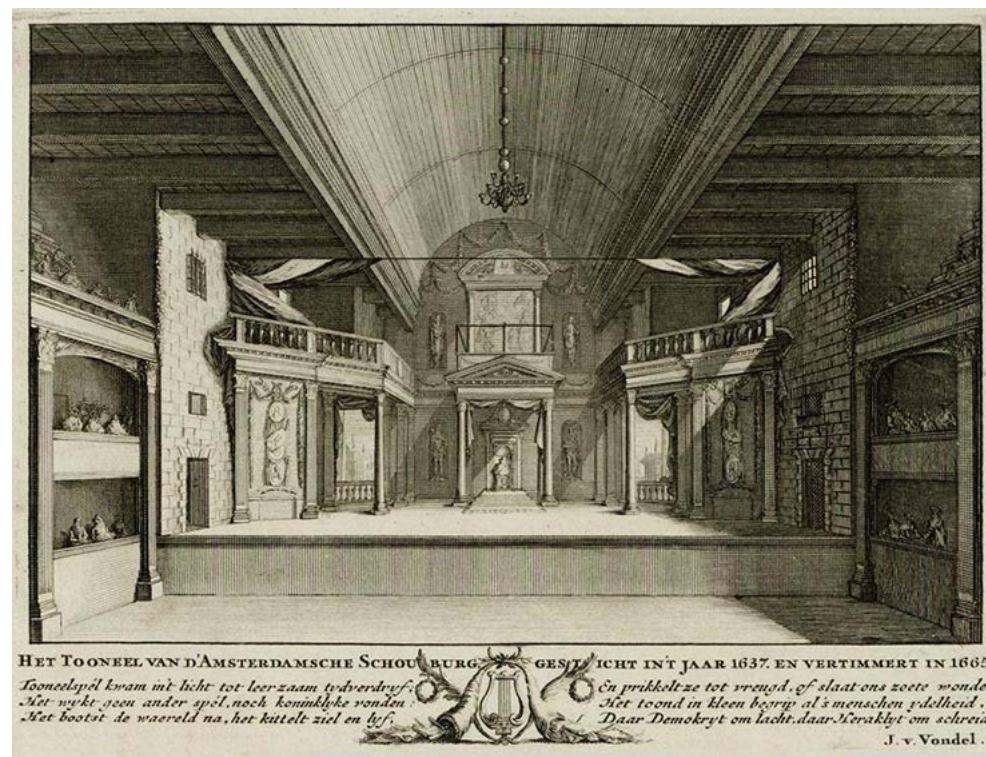
Boven: Zo legde Jan de Beijer de poort van de Nieuwe Schouwburg vast in 1751

Links: Costers Neder-Duytsche Academie

de Keizersgracht tussen Runstraat en Berenstraat. Het waren in feite drie percelen, 60 voet breed bij 147 voet diep (17 x 42 meter). Op het tweede (nu nr.386) en derde perceel (nr.388) waren twee zeer ondiepe huizen gebouwd en het derde perceel (nr.384) was onbebouwd. Dat werd afgesloten met een muur met daarin een poort (zie de ets p.97). Inpandig werd een grote houten toneelschuur gebouwd met een dak als van een stolpboerderij. De eerste steen (van het fundament) werd op 1 augustus gelegd en eind september werd de openingsvoorstelling gegeven. Dat was het speciaal voor de gelegenheid geschreven stuk *Apollo over de inwydinghe van de Nederlandsche Academie de Byekorf* van Suffridus Sixtinus. Daarin werd uit de doeken gedaan wat de academie zoal van plan was.

Li.bov: De schouwburg van Jacob van Campen uit 1637: de loges en het schellinkje
 Re.bov: De schouwburg van Jacob van Campen uit 1637: het toneel

Apollo en de muzen zijn Athene ontvlucht en hebben zich in Amsterdam gevestigd. Hoe pretentius wilt u het nog hebben? Na dit spel werd ook nog Hogendorps *Treur-spel van de Moordt, begaen aen Wilhem by der Gratie Gods, Prince van Oraengien* opgevoerd.

Al deze goede intenties konden niet verhinderen dat de kerkenraad (Calvinisten) zijn bedenkingen meedeelde aan de burgemeesters. Vooral de academielessen door niet-gereformeerden (mennisten) waren hen een doorn in het oog. Ook toneelstukken, die niet stichtelijk genoeg waren, werden gehemeld. Met het opwekken van wrevel bij orthodoxe dominees kon men in die tijd niet voorzichtig genoeg zijn. Een effectieve bescherming tegen alle aantijgingen ondervonden Coster en Bredero door de protectie van P.C. Hooft, drost van Muiden en voormalig leider van De Eglantier. Toch werd besloten dat Coster, als de meest controversiële fi-

guur in de Academie, beter zou kunnen terugtreden om het aanzien van de Academie te verbeteren.

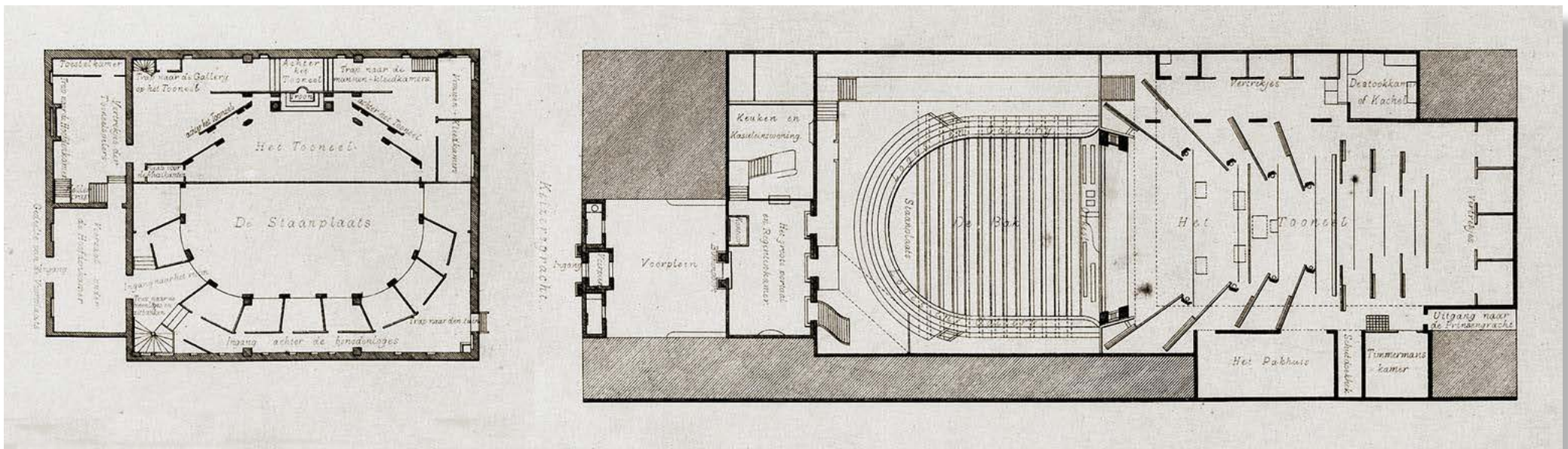
Op 9 september 1622 werd de 'schouwburg' overgedragen aan de Godshuizen. Coster kreeg daarvoor f 6850,- en het Weeshuis nam de hypotheek van f 3300,- over. Na Costers vertrek veranderde er veel en de schouwburg werd al spoedig door een andere rederijderskamer, de Brabantsche, bespeeld. Dit allemaal geïnitieerd door en in overleg met het Burgerweeshuis. Veel leden van Costers Academie werden lid van de Brabantsche kamer.

In 1637 werd besloten de houten toneelschuur te vervangen door een steenen. Niemand minder dan Jacob van Campen werd verzocht daar zorg voor te dragen. Het nieuwe gebouw werd 18½ bij 20½ meter. Op Tweede Kerstdag 1637 zou het nieuwe gebouw ingewijd worden met de opvoering van Vondels *Gysbrecht Van Aemstel, d'ondergangh van zijn stad en zijn ballingschap*. Opnieuw probeerde de Kerkenraad roet in het eten te gooien

en en stelde alles in het werk om deze 'paperye' te laten verbieden. Maar ze kregen NUL op het rekest. Op 3 januari 1638 werd de Amsterdamsche Schouwburg geopend en de Gysbrecht voor het eerst gespeeld. Voor de zekerheid was de magistratuur weggebleven bij de eerste opvoering. Bij een reprise op 5 februari achtte hij het pas gepast om deze bij te wonen. De onaantrekkelijke muur aan de gracht was door Van Campen vervangen door een nieuwe poort met Dorische kolommen en open traliewerk. Boven de poort een vers van Vondel: 'De wereld is een speeltoneel, Elck speelt zijn rol en krijgt zijn deel'. Daarachter een vierkante binnenplaats met op de muren daaromheen nog meer spreuken en een vermaning:

*Waerschouwing
Geen kint den Schouwburgh lastig zy,
Tobackpijp, bierkan, snoepery,
Noch geenerlei baldadigheid.
Wie anders doet, wort uitgeleit.*

Links de schouwburg van Jacob van Campen uit 1637, rechts de vergroting van 1665 die bijna tot de Prinsengracht reikte. De architect is onzeker, Van der Hart of Vingboons?

Men ging de schouwburg binnen via een portaal, waar de entree betaald diende te worden. Het hart van de schouwburg was 'het ruim', het middeendeel van 14 bij 7 meter tussen zitplaatsen en toneel, dat als staanplaatsen gedacht was. Daaromheen 10 loges die aanvankelijk voorzien waren van 'schuilgordijntjes' om incognito te kunnen blijven. Na misbruik van die afzondering werden de gordijntjes afgeschaft. Boven de loges lagen 11 door schotten gescheiden cabins. Daar weer boven het schellinkje. Voor de verlichting overdag was er een enorm halfroond raam boven het publiek aangebracht. Voor de avonden brandden smeerkaarsen die op een 20-armige kandelaber waren aangebracht. Aan de wanden en aan kolommen in de zaal hingen luchters met eveneens smeerkaarsen. In pauzes diende

*Boven: Schouwburg en toneel van de nieuwbouw van 1665; zie ook plattegrond p.99
Rechts: Bij de nieuwbouw van 1665 bleef Van Campens poort gehandhaafd.*

een naast de schouwburg gelegen tuin als foyer. De grond daarvoor had Coster in 1620 nog extra van burens gekocht. Het toneel was verhoogd maar kende nog niet een gordijn ter afscheiding. De achterwand hing los naar beneden en kon opgehaald worden. De coulissen waren constructies met drie schermen waarop verschillende entourages geschilderd konden worden. Hier werd de Engelse Shakespeariaanse mode gevolgd met een 'gesloten' achterwand en open coulissen opzij. Er werden mogelijk ook nog losse attributen of beeldhouwwerken op het toneel geplaatst. Opzij van het toneel een ruimte voor de musici, want zonder muziek was een

toneelvoorstelling ondenkbaar. Later werd er een orkestbak gemaakt. Er werd sowieso voortdurend getimmerd aan de schouwburg, steeds op zoek naar verbeteringen maar vooral naar meer zitplaatsen.

In de loop der jaren dicteerde de smaak van het publiek steeds minder drama en steeds meer opera en operette: de gezongen klucht. Ook ballet kwam vanaf medio 17de eeuw voor, soms als intermezzo maar vanaf 1655 werden regelmatig avondvullende balletten opgevoerd. Er traden steeds meer beroepsspelers op en de optredens werden professioneler. Het aantal speeldagen nam toe tot zes per week maar nooit op zondag. Met het entree was het bijzonder gesteld. Aan de ingang betaalde men drie stuivers maar dan werd binnen nog een bedrag geïnd dat afhankelijk was van waar men wilde zitten. Wilde men niets bijbetalen dan kon men blijven staan. Controleurs hielden in de gaten of daar geen misbruik van gemaakt werd, bijvoorbeeld door de trap naar de gaanderijen te versperren. Ook al waren de toegangsprijzen laag te noemen, De opbrengsten waren niet gering. Zagen we in de beginjaren dat de Godshuizen f 1000,-

per jaar opstreken, tegen het einde van de eeuw liep dat op tot rond de f10.000,-.

In 1664 werd besloten tot een grondige verbouwing van de schouwburg. Het toneel vond men te breed en te ondiep. Ook de changementen verliepen niet soepel genoeg en voldeden niet meer aan de eisen van die tijd. Er werd een flink stuk van de tuin bij het gebouw ingelijfd en op 24 maart 1664 werd de eerste steen voor de aanbouw gelegd. Ook werd de hele binneninrichting vervangen, het toneel verplaatst en een kwart slag gedraaid. Het gebouw was na gereedkomen meer dan tweemaal zo groot geworden, namelijk 18½ bij 44 meter. De toegangspoort van Van Campen bleef onveranderd, afgezien van een stel lantaarns die er op aangebracht werd. Wie voor de verbouwing tekende is niet overgeleverd, wel de kosten: f 36663,-. Er wordt gesuggereerd dat óf Abraham van der Hart hier de hand in had óf dat het Philip Vingboons was. Tussen 23 juni tot de

Boven: De brand slaat over op de zaal en er breekt paniek uit.

Links: De brand begint op het toneel; de coulissen rechts vatten het eerst vlam.

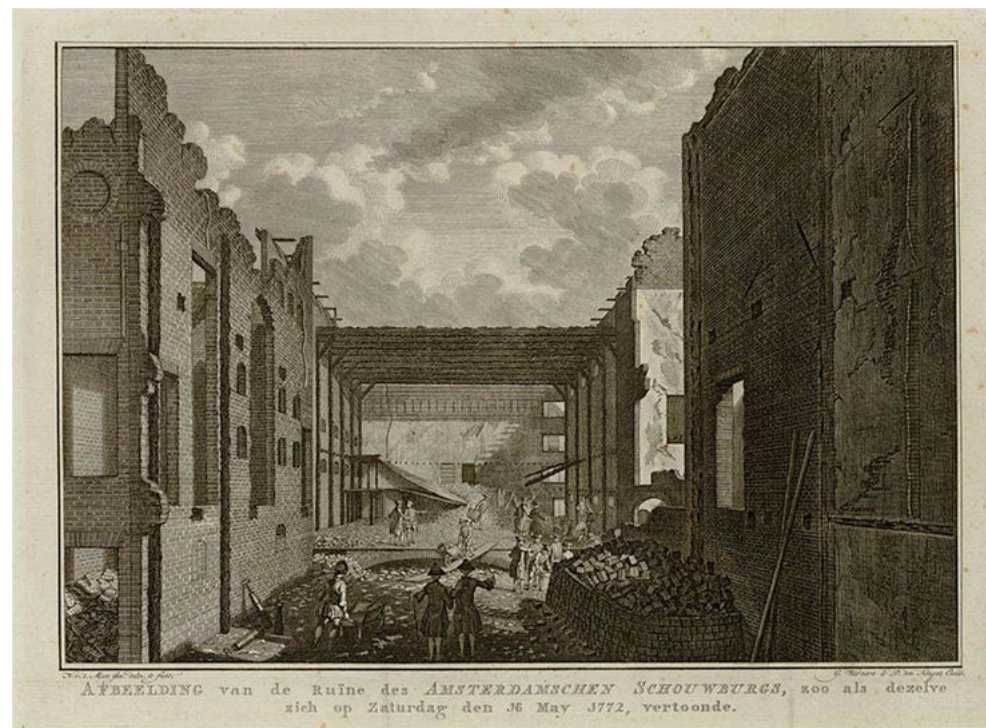

opening op 26 mei 1665 werd er niet gespeeld, maar de spelers traden op andere podia in de stad op om niet brodeloos te zijn. Ook nu weer werd op de opening een speciaal voor de gelegenheid door Jan Vos geschreven spel opgevoerd: *Inwyding van de Schouwburg t'Amsterdam*. De decors waren nieuw en fantastisch en het aantal werd jaar na jaar nog uitgebreid. Ook aan kostuums werd de nodige aandacht besteed. Alles met mate, want de financiering moest nog steeds van de Godshuizen komen en de regenten daarvan wilden niet zo makkelijk de nieuwe tijd betreden. Tegen het einde van de 17de eeuw werd de roep om opera's luider en traden regelmatig Italiaanse en Franse gezelschappen op in de schouwburg, waardoor de vaste spelers dagen brodeloos bleven. Om het publiek van dienst te zijn gaf de schouwburgdirectie tekstboekjes uit met de vertalingen. De gezongen klucht had afgedaan en het aantal balletten werd

steeds minder. De burgemeesters bemoeiden zich actief met het repertoire en dicteerden hoeveel drama's, kluchten en opera's er uitgevoerd moesten worden. Ook ageerden zij tegen de wanordelijkheden van het publiek en dat vooral op de lagere rangen. Er werd gegeten en gedronken en geschreeuwd naar het toneel en naar elkaar. Als er gesputter klonk vanuit een loge was het hek van de dam en gebeurde het dat de voorstelling onderbroken of gestopt werd. Zo sukkelde de schouwburg de 18de eeuw binnen.

In 1738 werd het 100-jarig bestaan van de Amsterdamsche Schouwburg feestelijk herdacht.

In 1765 werd de schouwburg andermaal uitgebreid, nu ten koste van het voorplein. Ook werd er een verdieping op gezet om rekwisieten te kunnen bergen. Een deel van de staanplaatsen verdween om een grotere or-

kestbak te kunnen maken en de overige staanplaatsen werden meestal niet meer verkocht, zeker niet bij opera's. Om dat te compenseren werden de prijzen voor de overige plaatsen flink verhoogd. Er werden loges bijgebouwd, de zaal werd verhoogd waardoor het schellinkje nog hoger kon reiken. De schouwburg heette voortaan de Nieuwe Schouwburg.

Toen kwam de 11de mei 1772. Op die maandag werd de eenakter-opera *De qualyk bewaarde dogter* vertoond, vertaald door schouwburgdirecteur Neyts op muziek van E.R. Duni, gevolgd door de opera *De deserteur* van L.S. Mercier op muziek van P.A. Monsigny. Het tweede bedrijf van die opera speelt in een donkere gevangenis. Om toch licht op de spelers te krijgen had Neyts bevolen de smeerkokers meer licht te laten geven. Smeerkokers waren blikken bakken met kaarsmeer waarin een vijftal pitten mee ingegoten was. Die smeerkokers fungeerden als voetlicht en waren door schuin gemonteerde planken aan het zicht onttrokken. Om meer licht te krijgen was het aantal pitten verdubbeld, met funeste gevolgen. Een smeerkoker raakte oververhit en vloog in brand. Een toneelknecht wilde met een emmer water het vuur doven maar daarvoor spatte de brandende kaarsmeer tegen de coulissen die ook in brand vlogen. Binnen enkele minuten stond het toneel in lichterlaaie en een half uur later sloegen de vlammen uit het dak. Drie uur later was de Nieuwe Schouwburg tot de grond toe afgebrand.

Er was eigenlijk tijd genoeg geweest om zonder problemen de zaal te ontruimen, maar er brak paniek uit omdat deuren naar de gaanderijen en trappenhuisen tijdens de voorstelling afgesloten bleken te worden. In

beschoVW op nleVW een hVIs, Waar nog het LVstlg kroost
Van IJVer D'ovDen stok In zijne eLenDe troost.

paniek sprongen mensen vanaf de hoge zitplaatsen naar beneden, waardoor velen gewond raakten of zelfs gedood werden. Anderen liepen verwondingen op doordat ze onder de voet gelopen werden. De gewonden die niet gered werden en zich zelf niet meer konden helpen verbrandden: achttien in totaal. Van de omringende huizen brandden er twee volledig af en raakten nog eens 20 zwaar beschadigd. De gloed van de brand werd in Den Haag, Utrecht en op Texel waargenomen. Na de brand werd er geplunderd. Vele kostbaarheden waren in de brand en de paniek verloren gegaan. Mevrouw Teixeira had die avond voor f 20.000,- aan juwelen gedragen. De as werd gezeefd om de juwelen te vinden.

De Calvinisten zagen in de brand een teken Gods en bepleitten het einde van deze goddeloze instelling. De Godshuizen besloten het avontuur te beëindigen en het grondstuk met puinhoop te verkopen: de veiling bracht f 27.500,- op en koper was het Rooms-Catholieke Armen Comptoir. Dat zette een nieuw gebouw neer en ook nu weer bleef de poort van Van Campen overeind. Hier en daar zijn nog wat herinneringen aan de schouwburg aangebracht, zoals de gevelsteen op de afbeelding links.

Het was nota bene de Vroedschap die toch de herbouw van de schouwburg heeft bevolen omdat zij vond dat deze een maatschappelijke functie vervulde. Op 1 september 1774 werd op het Leidseplein een nieuwe schouwburg ingewijd. Wel op een koopje..., dus van hout. En ook die zou afbranden!

Een overweldigende hoeveelheid informatie, boekwerken, sites en afbeeldingen werden voor deze aflevering ingestuurd door o.a. Kees Huijser, Arjen Lobach, Anna Denekamp, Ria Scharn, Peter Bastin en Gerard Koppers.